

Teritorijalna dimenzija romana *Duga* D. H. Lawrencea: od krvi i tla do deteritorijalizacije

Uvod

Humana teritorijalnost podrazumijeva širok raspon ljudskog ponašanja koje se odnosi na strategiju utjecaja i kontrole nad određenim područjem (Sack 1983: 55). Prvotno nastao u biologiji kao rezultat opažanja oblika prostornog ponašanja životinja važnog za njihovo preživljavanje na određenom geografskom području, pojam teritorijalnosti otud se proširio u sociološke analize pod etiketom “ekološke škole” (v. Lyman i Scott 1967: 236), a onda i u filozofiju, psihologiju, lingvistiku i antropologiju. Paralelno s tim utvrdio se i geopolitički pojam teritorijalnosti koji je usko povezan s potrebom države za političkim i administrativnim podjelama i klasificiranjem vlastitih područja u svrhu vladanja, što je, prema Deleuzeu, bilo i prvo veliko promicanje deteritorijalizacije (v. Deleuze i Guattari 2015: 135). Danas se može slobodno reći da se o teritoriju, kako zapaža Robert Sack, govori u rasponu od sobe do međunarodne arene, pri čemu pojam teritorijalnosti “uključuje mnoge strane ponašanja na koje se često odnose drugi pojmovi, kao što su vlasništvo nad zemljom, suverenitet, kontrola, sfera utjecaja ili ‘fiksirani osobni prostor’” (Sack 1983: 55). Konačno, kao iskustvo na razini aktera, teritorijalnost se pojavljuje i kao afektivni element prostornog pripadanja koje za pojedince ili zajednice dobiva transcendentalno značenje zajedničke krvi vezane za mjesto, koje u svojem ekstremnom obliku promovira isključujući narativ krvi i tla (v. Lizotte 2020: 2, 4).

Za Lawrenceov roman *Duga* (1915) može se kazati da započinje upravo potonjim, transcendentalnim značenjem vlastitog teritorija. Riječ je o farmi Marsh na kojoj su Brangweni živjeli oduvijek, pogleda uperena u zemlju, sunce i “plodni život stvaranja koji je neodgonetljivo kolao u njihovim žilama” (Lawrence 1975b: 7), ili kako to Lawrence objašnjava dalje u tekstu, cijela je kuća na Maršu bila “srodna” Tomu Brangwenu “kao da je dio njegova vlastita bića” (*ibid.*: 41). Između generacija Brangwena i mjesta na kojemu su živjeli postojala je još jedna, intrinzična srodnost. Bila je to srodnost po plavoći između plavih očiju Brangwe-

na, iz kojih su se mogle izravno iščitati sve promjene njihova raspoloženja, i plavog neba nad njima u koje je oko tonulo ne nailazeći na prepreke. Iz današnje perspektive nije, naravno, teško predvidjeti da će snažno naglašavanje veze krvi i tla, posebno u *Dugi* i *Pernatoj zmiji* (1929), a koje započinje još u *Bijelom paunu* (1911) s agrarnom obitelji Renshaw koja umiče torturama industrijalizacije zahvaljujući “tijesnoj, krvnoj vezi, srodstvu između sobe i onoga tko u njoj boravi” (Lawrence 1975a: 407), Lawrencea dovesti u posmrtnu nepriliku. Nakon iskustva s nacizmom, kako kaže Christopher Lizotte, na svaki osjećaj zajedničke krvi povezane s mjestom počet će se gledati kao na ključ za ksenofobne ideološke manipulacije, a na *Blut-und-Boden* kao na trop koji se neprestano vraća i mobilizira potporu uklanjanju *nelegalnih* populacija s raznih mjesta (v. Lizotte 2020: 2, 4). *Duga* dakle nije mogla ostati neokrznuta sanitarnim kordonom koji se nakon Drugog svjetskog rata, kako kaže Poller, podigao oko određenih “tekstova različitih pisaca i intelektualaca 20. stoljeća kako se neoprezni čitatelj ne bi inficirao fašizmom” (2018: 39), a to objašnjava i potrebu Franka R. Leavisa, koji je odradio pionirski posao na Lawrenceovoj kanonizaciji, da, osvrćući se na početak *Duge*, u *D. H. Lawrence: romanopisac* 1955. godine kaže:

[...] citirani odlomak ne samo da ne nagovještuje nacističku ili neku sličnu doktrinu krvi i tla, nego ima upravo suprotno značenje. Život “krvne intimnosti” [...] u romanu [je] predstavljen kao nužnost i snažna prisutnost koje valja nadići, a tema je teška borba viših ljudskih mogućnosti za svoje ostvarenje. Nitko tko je pročitao *Dugu* ne može dovesti u pitanje “legitimnost” toga “višega”. (1994: 117)

Leavisova obrana jednog od Lawrenceovih najvažnijih romana nije ipak uspjela zaustaviti prema Polleru “revno iskopavanje dokaza o latentnim, kriptičnim ili protofašističkim idejama u Lawrenceovim djelima” (Poller 2018: 25), posebno u *Pernatoj zmiji* u kojoj “tema krvi i tla zauzima centralno mjesto” (Smith 2002: 18; cit. prema Poller 2018: 34). Lawrenceu pritom nije u prilog išao ni brak s Friedom von Richthofen, zbog kojega se često bez provjere pretpostavljalo njegovo izravno poznavanje njemačkih *völkisch* autora (v. Poller 2018), dok se istovremeno uopće nije istraživala moguća veza između njegova koncepta duha mjesta, koji je u njega usko povezan s onim krvi i tla,¹ i domaćih, engleskih romantičarskih ideja o duhu mjesta kao spoju kulture i tla.

Zahvaljujući seksualnoj revoluciji, šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, *Duga* je dobila auru romana koji ruši seksualne tabue, što ju je stavilo uz bok *Ljubavniku lady Chatterley* (1928), dok je u najnovije vrijeme postala predmetom ekoloških (Connell), feminističkih i rodnih (Zangenehpour, Gurung), pa

---

¹ Lawrenceovo usko povezivanje ideje duha mjesta i one krvi i tla na osobit način dolazi do izražaja u *Studijama iz klasične američke književnosti* (1923) i u njegovim “kolonijalnim” romanima *Klokan* (1923) i *Pernata zmija*.

čak i postkolonijalnih (Yoon) analiza. Iako je *Duga* već analizirana iz perspektive mjesta i prostora (Michelucci), tema teritorija i teritorijalnosti ostala je u mračnom kutu u koji uglavnom nitko nije zalazio. Međutim, saga o Brangwenima, koju Raymond Williams argumentirano uvrštava u korpus modernih pastoralnih romana (Williams 1973: 18; prema Connell 2011: 72, 88), izrazito je teritorijalan roman, ali isto tako i roman u kojemu se vlastiti teritorij i teritorijalnost ne prikazuju kao nepromjenjiva zadanost koja bi promicala isključivanje drugih ili čak biološki rasizam, nego kao dinamična kategorija koja je, kako je to zapazio već Leavis, neodvojiva od progresa svijesti svojih nositelja, od stanja koje će sam Lawrence nazvati uspaljenim, slijepim općenjem agrarnog života (Lawrence 1995: 10), prema njihovoj sve većoj individualizaciji, iz generacije u generaciju.

Marsh kao teritorij Brangwena

Farmu Marsh, na kojoj su Brangweni živjeli stoljećima, Lawrence smješta pokraj sela Cossethaya, koje se pak nalazi nedaleko od industrijskoga grada Ilkeston. Roman prati tri generacije Brangwena, od kojih prvu predstavljaju Tom i Lidija Brangwen (prije Lensky), drugu Lidijina kći Ana Lensky (udana Brangwen) i njezin muž i Tomov nećak Will, a treću Anina i Willova kći Uršula. Razdoblje kojim roman započinje proteže se od biblijskog vremena do oko 1840. godine. U tom razdoblju život Brangwena, u fizičkom i metafizičkom smislu, bio je određen horizontalom zemlje i vertikalom ilkestonkog crkvenog zvonika, koji bi svaki Brangwen ugledao “kada bi god [...] uzdigao glavu s posla”, a kada bi “opet okrenuo glavu prema vodoravnoj zemlji, osjećao je kako nešto stoji nad njim i izvan njegova dosega u daljini” (Lawrence 1975b: 5). Veza između toga *tu* i onoga što je stajalo izvan dosega Brangwena bili su vlastelin i vikar, zbog čega se može reći da su oni do oko 1840, zajedno s ostatkom Cossethaya, živjeli u nekoj vrsti heliocentričnog sustava u kojemu je sunce bila elita Cossethaya, odnosno ljudi koji su “gospodarili dalekim poljima”, krećući se u “čudesnosti onkraj [...] života” Cossethaya, no čiji su svaki pokret za nedjeljne mise u crkvi “oči” Cossethaya “mogle pratiti” (*ibid.*: 10). Bio je to isti onaj svijet u kojemu je živio i midlandski farmer koji se pojavljuje na početku *Radikala Felixa Holta* (1866) George Eliot, koji je bio naviknut gledati stvari koje su bile “blizu zemlji”, posve nezainteresiran za daleke sustave stvari “koji se zovu ‘Vlada’”, jer je njegov “solarni sustav” bila “župa” (Eliot 1997: 6). U oba slučaja bio je to sustav u kojemu se strategija vladanja još nije sastojala u primjeni autoriteta na ljude i stvari na temelju toga *gdje* su, umjesto na temelju toga *tko su* ili *što su*, a teritorijalnost još nije značila vladanje putem geografije, nego vladanje putem mreža ili osobnih odnosa (v. Goettlich 2021).

Za Brangwene je to što su oduvijek živjeli na istome mjestu značilo da to mjesto *imaju*. Teritorij je, kako kaže Deleuze, domena imanjanja i zato ima veze s

vlasništvom (Deleuze; prema Aurora 2014: 3), pa Tomovo “Mi smo tu već *dvjesta* godina [...] Da.”, kojim odgovara na Lidijino pitanje: “Vi dugo živite u toj kući [...] da?”, za sobom spontano povlači njezino drugo pitanje – potvrdu: “To je vaše vlasništvo, ta kuća, farma...?” (Lawrence 1975b: 41). Kako zapaža Christine Connell, u *Dugi* “zemlja usmjerava genealošku povijest obitelji” i tako postaje “neposredno ishodište njezina porijekla – i time preteča – obitelji” (Connell 2011: 73–74). Zemlja je isto tako “metonimija za baštinjenje” (*ibid.*: 77), pa će to što je obitelj na Marshu živjela “odvajkada” (Lawrence 1975b: 41) dati cijeloj obitelji “pogled baštinika” (*ibid.*: 5) i učiniti da Alfred Brangwen bude “razmažen kao rođeni lord” (*ibid.*: 12). S osjećajem prava na nasljedno uživanje doći će i osjećaj suverenosti, iako ta suverenost još nije suverenost u modernom smislu te riječi. Bit će to predmoderna suverenost kod koje je “ideja ekskluzivnosti [...] važna, ali je često nejasna kada je riječ o teritorijalnim granicama” (Goettlich 2021). Brangweni će postati “porodica sa svojim vlastitim zakonima, odijeljena od ostaloga svijeta, mala republika omeđena nevidljivim granicama” (Lawrence 1975b: 121), s idejom o vlastitoj ekskluzivnosti temeljenoj na savezu s Bogom iz Knjige Postanka, kada im je Bog rekao: “Plodite se, množite i vladajte svim pticama u zraku i životinjama u polju” (Post 1,20 i 1,26) i tako postao jamac da će sve dok se na Marshu djeca budu “neprestano rađala”, za njih biti “svagda [...] svega u obilju” (Lawrence 1975b: 5). Bio je to, konačno, i osjećaj ekskluzivnosti koji se može metaforički prispodobiti onomu ciklida u vrijeme mriještenja, kada svaki ciklid osjeća da je

velik koliko i njegov teritorij; kao da je granica onoga što on smatra “sobom” ekspandirala do razmjera samoga teritorija. Riba više nije organizam omeđen kožom; ona je organizam-plus-okoliš, omeđen imaginarnom ovojnicom. Granica nije oštra [...]g kao da u teritoriju postoji *polje*, pri čemu je njezino “ja” prisutno u cijelome polju, ali više koncentrirano prema središtu. (Evernden 1996: 97–98)

Za Brangwene Marsh je bio upravo takvo polje, u kojemu je njihovo *ja* bilo prisutno u cijelom polju, ali više koncentrirano prema centru. To će razdoblje trajati do “oko 1840.” (Lawrence 1975b: 10), kada u dolinu Erewasha ulazi industrijalizacija.² Za razliku od slike na početku *Sinova i ljubavnika* (1913) gdje je industrijalizacija predstavljena kao *proces*, a kraj oko Nottinghama kao prostor koji

---

² Godinu 1840. Lawrence izabire kao simboličnu godinu izgradnje industrijske komunikacijske infrastrukture (gradnja kanala i dolazak željeznice) u dolini rijeke Erewash. U stvarnosti opisane promjene trajale su nešto dulje. Kanal Erewash prokopan je još 1779. godine. Godine 1796. izgrađen je kanal Nutbrook koji ga je spojio s ugljenokopima u Shipleyju, potom je 1794. kanal Erewash spojen i s novoprokopanim kanalom Cromford, a 1796. i s kanalom Nottingham. Prva pruga u dolini bila je uskotračna pruga za vagone s konjskom vučom od Shipleyja do pristaništa Shipley Lock, a gradnja širokotračne pruge kroz dolinu započinje osnutkom tvrtke Midlands Railways 1844. godine. Pruga stiže najprije do Ilkestonea, potom 1849. do Pinxtona, a njezin zadnji dio do Chesterfielda završen je 1862. godine.

je u neprekidnom konstruiranju, odnosno kao “sfera mogućih multiplikarnosti u smislu koegzistirajuće pluralnosti” (Massey 2005: 9),³ industrijalizacija doline Erewasha na početku *Duge* predstavljena je posve drugačije – kao *događaj* uvođenja sustava linearne granice, koju će Kerry Goettlich opisati kao crtu koju je moguće “‘pronaći’ na bilo kojoj točki, do stupnja zahtijevane preciznosti” i koncept “koji se nije najprije pokušao primijeniti u Europi, nego na kolonije” (Goettlich 2021). I doista, metoda kojom industrijalizacija preoblikuje dolinu Erewasha mnogo je bliža metodi koloniziranja praznih ravnica Novog svijeta, kojom je, kako zapaža Paul Carter u *Cesti za zaljev Botany* (1987), upravljala potreba došljaka za diferenciranjem i ucrtavanjem međa kako bi se posjedovalo (Carter 2010: 146–147) nego opisu industrijalizacije iz njegova prethodnog romana. S jednom razlikom, a to je da su tu umjesto Carterovih australskih pionira *kolonizatori* bili apstraktne sile kapitalizma, koje će svoja diferenciranja provesti najprije izgradnjom kanalskog prokopa “kroz livade farme Marsh koji je spajao nedavno otvorene rudnike u erewaškoj dolini” (Lawrence 1975b: 10), odsjekavši Marsh od Ilkestona, a onda izgradnjom pruge “kojom se željeznica spustila u dolinu udno ilkestonkog brežuljka” (*ibid.*: 11). Nakon toga “najezdi je bio kraj”, a Marsh je ostao otok “zaograđen u [...] malom dolinskom koritu što je završavao grmovitim brežuljkom i seoskim šiljastim tornjem Cossethaya [...] na [...] negdašnjoj mirnoj strani kanalskog nasipa” (*ibid.*).

Marsh i stranci

Kao prostor ograničen međama, teritorij je konceptualni mehanizam koji proizvodi red djelujući kao funkcija koja organizira set elemenata koji bi bez toga bili neodređeni i zbrkani. Tako se uspostavljaju dva odvojena područja stvarnosti, ono unutar međa i ono izvan njih (v. Aurora 2014: 2). To drugo područje stvarnosti, koje je neki drugi teritorij ili jednostavno nespecificirano i neorganizirano područje bitka, jest područje drugih i drugačijih – područje *stranaca*. Nakon što je Marsh nasipom kanala bio “zaograđen u [...] malom dolinskom koritu” (Lawrence 1975b:

---

³ Riječ je o dijelu definicije prostora Doreen Massey iz knjige *Za prostor* koja prostor definira kao sferu u kojoj koegzistiraju različite putanje, odnosno kao sferu supostojeće heterogenosti (Massey 2005: 9). Ta se definicija prostora vrlo dobro može primijeniti na Lawrenceov opis Eastwooda s početka *Sinova i ljubavnika*:

Pakleni Niz zamijenili su Dolci. [...] Živjeli su tu rudari koji su radili u malim oknima dva polja dalje [...] i svuda je u okolici bilo takvih okana, od kojih su neka iskopana u vrijeme Charlesa II [...] Okna su potisnuli veliki rudnici poduzetnika [...] od Nuttalla [...] spuštala se željeznička pruga kraj ruševina kartuzijanskog samostana i kraj Vrela Robina Hooda. (Lawrence 1975c: 7)

Istovremeno slika okolice Nottinghama s početka *Sinova i ljubavnika* poklapa se s piščevim sjećanjima na djetinjstvo, kada je on još uvijek bio “neobični križanac industrijalizma i stare poljoprivredne Engleske Shakespearea, Milтона, Fieldinga i George Eliot” (Lawrence 2019: 454).

11), Brangweni više nisu mogli kao prije sa svake točke svojih polja vidjeti toranj ilkestonkog zvonika. U zamjenu za to dobili su “nadsvođeni prolaz kanalskog četverouglastog akvadukta” (*ibid.*: 11) kroz koji su sada s vrtne ljese gledali u dioramu industrijalizacije – s ugljenokopom u prvom planu, rudarskim naseljem u srednjem planu i zadimljenim gradom u pozadini.⁴ Tako je za Brangwene dolina Erewasha preko noći postala obrnuti Hardyjev Blackmoor iz “Mjesta i paradoksa modernosti” Timothyja Oakesa, još neugaženo mjesto koje autsajderu “izgleda kao statična i bezvremenska slika” (Oakes 1997: 515–516), samo što sada autsajderi nisu bili urbani putnici ili pejzažni slikar iz Oakesova članka, nego obrnuto – pripadnici arhaičnog “Blackmoora”. Ni pogled sa stražnje strane neće ostati isti. Gospodarske zgrade i dvorišta sada će završavati podno kanalskog nasipa koji se “uzdizao poput visoka bedema u neposrednoj blizini”, pa će Brangweni sada moći gledati “kako silueta prolaznika ili čovjeka s konjem za vuču promiče nebom” (Lawrence 1975b: 11), kao što su prije putnici koji bi se našli pred zatvorenim vratima nepoznatoga grada mogli promatrati kretanja straže po njegovim bastionima i kulama te iz toga zaključivati o tome kakvi su njegovi stanovnici i što se u njemu zbiva. Zvukovi koji su dopirali s druge strane nasipa govorili su im da “i ondje prijeko ljudi rade” (*ibid.*: 12). Iako je ritam rada ondje prijeko bio posve drugačiji od ritma godišnjih doba na koji su bili navikli, počeo je i njih obuzimati, budeći u njima mješavinu straha i uživanja u gubljenju u nečemu neizmjerljivo većem od njihovih samih. Bio je to osjećaj nove sublimnosti:

Kad bi radili u polju, s one strane nasipa [...] dopiralo je ritmičko soptanje dizalica što ih je s početka plašilo, ali je poslije djelovalo kao narkotik na mozak. Onda bi im reski zvižduk vlakova odjekivao u srcu jezivo i ugodno, nagoviještajući im da će se ono daleko sad na približiti. (Lawrence 1975b: 12)

No taj novi svijet s druge strane nasipa imao je vlastitu dijalektiku prepoznavanja i isključivanja u kojoj su oni postali “strancima na rodnoj grudi” (*ibid.*).

Farma Marsh davala je Brangwenima “samodostatnost u smislu poljoprivrednih proizvoda i [...] sposobnosti pletenja veza emocionalne bliskosti” (Connell 2011: 82). Muški Brangweni bili su čvrsto vezani za zemlju. Poput farmera iz *Radikala Felixa Holta* George Eliot, nisu marili za “daleke sustave stvari koji se zovu Vlada” i nastavili su upirati pogled u tlo, nebo, životinje i zelene biljke. Žene su, međutim, bile drugačije. One su žudjele upoznati “vrlo daleki svijet gradova i vlada” u kojemu su bili “moć i znanje” (Lawrence 1975b: 7). Pa ipak, prvi Brangwen koji će u romanu izići na *cestu* – u skladu s Lawrenceovom postavkom o fluidnosti rodova – bit će muškarac. Bit će to mladi Tom Brangwen koji nakon majčine smrti odlazi na izlet u Matlock koji je “baš u to vrijeme

---

⁴ “Ondje je nedaleko sukljao ugljenokop [...] dalje, u dolini je bilo hrpimice porazbacanih crvenih nedotjeranih kuća, a iznad svega toga dizao se gradski brežuljak zamagljen dimom” (Lawrence 1975b: 11).

postajao čuveno izletišće” (*ibid.*: 22). U hotelu u Matlocku Tom upoznaje djevojku i starijeg muškarca za koje “naslućivaše” da su stranci. Posebno ga se dojmio muškarac – “majmunskog lica” koje je bilo “staro, ali bez određene dobi”, za kojega će zaključiti da je “gentlemen, aristokrat”, ali drugačiji od vikara i vlastelina iz Cossethaya (*ibid.*: 25). Nakon tog susreta Tom neće moći prestati maštati o “prisnom prijateljstvu s profinjenim ljudima nalik na strance u Matlocku” (*ibid.*: 27), a kada bi o njima razmišljao, spopadala bi ga “groznica usplahirene srditosti” i želja “da ode, smjesta da ode. Maštao je o stranim zemljama” (*ibid.*: 28). Cesta je posebna vrsta kronotopa koji omogućuje presijecanje putova predstavnika svih klasa, vjera, nacionalnosti, dobi i staleža u istoj prostornoj i vremenskoj točki (Bakhtin 1981: 243). No Tomov susret na cesti pripada posebnoj vrsti susreta u kojoj junak koji se zatekao usred neke egzistencijalne krize nalijeće na stranca – silena – koji na njega djeluje na način emausovske epifanije, budi ga iz mrtvila i potiče na putovanje koje stubokom mijenja njegov život. Jedan je takav slavni silen karizmatični Dean Moriarty iz kulturnog romana *beat* generacije *Na cesti* (1958) Jacka Kerouaca kojega, iako nije Njujorčanin, Sal Paradise upoznaje u New Yorku nedugo nakon što se razveo i prebolio nedefiniranu tešku bolest o kojoj se – kaže Sal – “neću truditi govoriti, osim što ću reći da je imala neke veze s mučnim raskidom i mojim osjećajem da je sve mrtvo” (Kerouac 2008: 5). Salu, koji je često sanjao o tome da ode na Zapad, uvijek kujući neodređene planove, ali nikada ne otišavši, taj će susret promijeniti život u nešto što “bi se moglo nazvati životom na cesti” (*ibid.*).

Drugi, ništa manje slavan primjer stranca silena jest čovjek sokratovske fizionomije u *Smrti u Veneciji* (1912) Thomasa Manna na kojega nalijeće Gustav von Aschenbach i čiji “zoomorfni” izgled odaje “nešto gospodski nadmoćno, snažno, pa čak i divlje [...] izgled tuđinca iz daleka svijeta” (Mann 2004: 7). Aschenbach, pisac u krizi srednjih godina, susreće ga na ulazu u minhensko groblje u trenutku kada je njegov “stil [...] sve to više gubio na neposrednosti i smionosti”, a brak bio okončan “nakon kratkog sretnog razdoblja ženinom smrću” (Mann 2004: 18–19). Poput Toma i Sala, i on nakon tog susreta osjeća “neko čudno širenje nutrine, neki nemir koji nešto traži i luta, neku mladenačku žarku žudnju za daljinama [...] Bila je to želja za putovanjem” (*ibid.*: 8). Za razliku od četrdesetak godina kasnijeg Kerouacova romana Mannova novela ugledala je svjetlo dana tri godine prije *Duge*. Štoviše, Lawrence je detaljno analizira u tekstu “Kritika *Smrti u Veneciji* Thomasa Manna” objavljenom u londonskom časopisu *Blue Review* samo godinu dana nakon njegove prve objave.⁵ No ima jedna razlika između

---

⁵ “Lawrence je bio jedan od prvih, ako ne i prvi Englez koji u Engleskoj piše o Thomasu Mannu i ukazuje na njegove odlike. U srpanjskom broju londonskog časopisa *Blue Review* 1913. godine objavljuje članak naslovljen ‘German Books: Thomas Mann’, koji u potpunosti posvećuje Mannovim djelima. [...] Dotad su na engleskom jeziku bila objavljena samo dva članka o Mannu i oba su napisali Nijemci” (Arnold 1961: 33).

Aschenbacha i Sala s jedne te Toma s druge strane. Dok Aschenbach nakon susreta sa strancem silenom putuje na Jug, a Sal na Zapad, Tom se vraća na Marsh na kojemu će dočekati da mu daleki svijet pokuca na vrata:

[Bilo je to] u vrijeme čaja, kad je sam sjedio za stolom, netko zakuca. [...] Ustade te uze odsunjavati zamandaljena vrata, okrećući veliki ključ. Kad je otvorio vrata, na pragu stajale strana žena. – Možete li mi dati funtu maslaca? – upita ga čudnim ravnodušnim glasom onih koji govore stranim jezikom. (Lawrence 1975b: 37)

Tako će Tom doslovno pritisnuti kvaku koja prenosi funkciju otvaranja i prvi put otvoriti vrata Marsha stranom svijetu. Proizvodnja subjekta, u mjeri u kojoj koincidira sa stvaranjem teritorija, uključuje dvije stvari – konzervativnu samozaštitu i tendenciju agresivnog ekspanzionizma. Najprije valja obraniti vlastiti teritorij održavajući njegov stabilan opseg, a onda ga proširiti inkorporirajući u njega nove prostore. To se čini iz dvaju razloga: kako bi se izbjegle potencijalne opasnosti i nestabilnost koja može proizići iz vanjskih faktora i kako bi se postizala sve veća sposobnost kontrole nad svime što je drugačije. U toj ekspanzionističkoj tendenciji moć je uvijek sila redukcije jer je ona u svojoj temeljnoj shemi svođenje: razlika na identičnost, pluralnosti na jedinstvo, drugosti na jastvo, pokreta na stabilnost (v. Aurora 2014: 4–5). Na geopolitičkoj razini proizvodnja subjekta ekspanzijom očituje se u politici i praksi proširivanja moći i vlasti izravnim teritorijalnim akvizicijama ili postizanjem manje ili više eksplicitne političke i ekonomske kontrole nad drugim geografskim područjima i naziva se *imperijalizam*. No imperijalizam nije samo sirovo političko i ekonomsko posezanje za drugim teritorijima, nego i cijeli binarni ideološki konstrukt koji prepoznaje dvije vrste prostora – prostor centra i prostor periferije koja prijeti uređenosti centra. Pritom su suptilne igre straha unutar tog konstrukta jedan od pouzdanih načina za prepoznavanje različitih *latentnih* vidova imperijalizma. Cilj Aschenbachove iznenada probuđene želje za putovanjem nije točno određeno mjesto na geografskoj karti, ali kada je riječ o klimi, dileme nema. To bi trebao biti “tropski močvarni kraj pod nebom punim gustih isparenja [...] što se sastoji od otoka, baruština i glibovitih riječnih rukavaca” (Mann 2004: 8). Nakon što započne realizaciju svojeg plana, Aschenbach pragmatično zaključuje da ne mora ići “baš do tigrova” i da će biti dovoljna jedna noć putovanja i tri-četiri tjedna u nekom ljetovalištu, “na ljupkom Jugu” (*ibid.*: 11), pa odlazi za Brijune.

No na Brijunima ne nalazi to što je tražio, jer su ti jadranski otoci već bili podvrgnuti Kochovoj sanitizaciji, najprije protiv malarije, a onda i protiv kolere (v. Rütten 2009; prema Ghosh 2017: 2), pa produžuje do Venecije. U nastavku glibovita, sparna laguna pod kolovoškim suncem polako razgrađuje Aschenbachovu racionalnu svijest prema eurocentričnom obrascu po kojemu vruće klime kuhaju mozak (v. Blaut 1993: 70). Ideju za koleru u Veneciji Mannu je dala stvarna epidemija kolere 1911. godine. Mann je naziva *azijskom kolerom*, zbog čega mu Amitav Ghosh, pozivajući se na Pabla Mukherjeea, imputira latentni imperijali-

zam, odnosno tretiranje kolonijalnih prostora na način koji potiče ideju o opasnom tropskom prostoru, koji nije nužno podudaran s nekom stvarno postojećom geografskom i topografskom tropskom lokacijom, ali se pokazuje kao ključna ideologija europskog imperijalizma (Mukherjee 2014: 80; prema Ghosh 2017: 8). Ghosh također zapaža da halucinogenost Mannove slike tropa “pokazuje prema Conradovu ‘srcu tame’” (Ghosh 2017: 6). Profiliranje tropskih močvara u zloko-ban prostor iz kojeg vrebaju regresivne sile kolonijalne periferije i prijete uređenosti centra nije dakle bilo ograničeno samo na englesku književnost. No s obzirom na razmjere Britanskog Carstva nije čudno da je ono bilo najšire zastupljeno upravo u kasnoviktorijanskoj kulturi i književnosti. Reprezentativni je primjer roman *Ona* (1886) Henryja Ridera Haggarda koji vrvu imperijalnim truizmima i u kojemu močvarni kanali rijeke Zambezi vode njegove junake Ludwiga Horacea Hollyja i Lea Vinceyja do endemskih ostataka drevnih civilizacija u srcu Afrike, koje oni u posljednji čas sprečavaju da se vrate na povijesnu pozornicu. *Baskervilski pas* (1901–1902) Arthura Conana Doylea pak pokazuje kako se kolonijalni konstrukt tropskih močvara kao deevoluiranog prostora zureće prijetnje naturalizirao na engleskom tlu primjenom na domaći *moorland*. Lawrence u svojoj kritici *Smrti u Veneciji* kao “Totentanzu” točno hvata močvarni kolonijalni imaginarij Mannove novele i proširuje ga na čitavog Manna kao pisca koji, poput Flauberta, težeći savršenstvu forme, ubija život koji je “rast maka pa uspravljanje pupoljka, odbacivanje čaške i širenje latica, opadanje cvijeta i ponos glavice sjemenki” (Lawrence 2019b: 14), čineći nešto što je i inače činio – kritikom drugih promiče vlastite ideje. To njegove književne osvrte čini koliko oštroumnima toliko i ne posve objektivnima, jer Mannova novela nije samo o propadanju, “biološkom propadanju”.⁶ “Europski tropi” njegovu njemačkom piscu čiji je “stil sve to više gubio na neposrednosti i smionosti” u zadnjoj dionici života vraćaju vatru erosa i tanatosa u kojoj on konačno ostvaruje svoju konzumaciju, koju ne bi bio mogao ostvariti da je ostao čitati Cicerona u bavarskoj metropoli. S obzirom na Lawrenceovo vlastito zalaganje za *konzumaciju života* može se zaključiti da u njegovu čitanju Mannove novele ima straha od utjecaja. S druge strane, to što on u isto vrijeme kada piše osvrt na Mannovu *Smrt u Veneciji* radi i na uspostavi svoje farme Marsh, što bi na hrvatskome značilo “močvara”, kao mjesta plodnog života stvaranja na kojemu sperma teče u potocima ide u prilog tvrdnjama o izvjesnom stupnju antiimperijalizma koji je izražen u tom romanu (v. Lahiri Choudhury 2010: 2).

Kolonijalni konstrukt tropa, međutim, nije jedino što Mannovu novelu čini latentno imperijalnim tekstom. Iako on Veneciju opisuje kao kozmopolitsku, publi-

---

⁶ Nakon što Aschenbach stupi nogom na brod na kojemu će otploviti u europske trope, sve, kaže Lawrence, postaje “stvarno, ali s nekom čudnom, zloslutnom nestvarnošću, kao propadanje, ‘biološko propadanje’” (Lawrence 2019: 12).

že se zaustavlja na trima etničkim skupinama koje nisu “Nijemci” – Istranima na brodu, poljskim turistima na Lidu i domaćinima – od kojih svaka zapravo predstavlja jedno od područja koja je germanocentrični dio Europe 19. stoljeća doživljavao kao svoju geopolitičku periferiju – austro-ugarsku Istru, Poljsku i sjevernu Italiju.⁷ Tu je i tipični eurocentrični difuzionistički model putovanja (kojemu će Darwinova teorija evolucije dati dodatan zamah) na kojemu se putnik koji dolazi iz *centra* na *periferiji* svijeta susreće s nečim što bi se moglo nazvati *živim fosilima*, koji mu otvaraju prozor u kolektivnu i osobnu evolucijsku prošlost, a zbog čega Aschenbach, koji je klasičnu grčko-rimsku kulturu smatrao svojom duhovnom domovinom, mora otići do samog ruba svojega germanocentričnog svijeta da bi ondje našao vlastitog živog fosila. To je poljski dječak Tadzi, blizanac helenističkog *Dječaka koji vadi trn* iz Kapitolskih muzeja, koji Aschembachu otvara vrata antičkog svijeta fluidne seksualnosti, protjerane iz njegove europske civilizacije 19. stoljeća. Riječ je o tipu putovanja koje se pojavljuje i u kasnoviktorskoj književnosti u rasponu od prirodoslovnih lutanja, opisanih u *Besposlenim danima u Patagoniji* (1893) W. H. Hudsona, koji u patagonijskim bespućima u ondašnjoj endemskoj zmiji prepoznaje stvora “koji je nekad bio naš bližnji, možda jedan od onih okrutnih, na sve spremnih bijednika koje sam upoznao na rubovima civilizacije” (Hudson 2005: 26), do imperijalnih fantazija kao što je već spomenuti Haggardov roman *Ona* u kojemu putnici doslovno upadaju u lijevak univerzalne povijesti. Lawrenceov stranac iz Matlocka, koji poput Darwinova galapagoškog leguana izgleda staro, ali neodređene dobi, nije, međutim, još jedan u nizu stvorova koji su “nekad bili naši bližnji” i koji hrane difuzionističku sliku svijeta i omogućuju joj da preživi. Dapače, usmjeravajući Tomovu želju prema ženi s istočnoeuropske periferije, s kojom započinje *modernizacija* Brangwena, on sudjeluje u rušenju te imperijalne geografsko-evolucijske distribucije.

Nakon što je odsječen od Ilkestonu i tako izbačen iz mreže komunikacijskih pravaca kao geografskog izraza ekonomskih interakcija, Marsh, za razliku od mnogih drugih književnih agrarnih posjeda iz druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, ne propada, a Brangweni se ne pridružuju rijeci migrirajuće radne snage. Prkoseći logici prema kojoj “pejzaž industrijskog kapitalizma potkopava samu mogućnost zajednice, koja se otada više neće identificirati u terminima načina života, nego načina borbe” (Eldridge i Eldridge 1994: 184–185, prema Oakes 1997: 518–519), Marsh ostaje mala domaja “u kojoj nikome ništa nije nedostajalo” (Lawrence 1975b: 121).

---

⁷ Na početku 20. stoljeća Pula je bila austro-ugarska ratna luka, a polovica Poljske bila je u sastavu Njemačkog Carstva. Što se tiče Venecije kao mentalne periferije germanocentričnog svijeta, ona je Mirom iz Campoformija 1797. godine dodijeljena Austrijskom Carstvu, a nakon razdoblja u kojemu nije bila u sastavu Carstva, vraćena je 1815. Austriji i sve do 1866. ostala dijelom Lombardsko-Venetskog Kraljevstva kojim je vladala dinastija Habsburg.

Brangwenovi su primili lijepu svotu kao odštetu za smetanje njihova posjeda [...] grad se brzo širio, Brangwenovi su imali pune ruke posla, proizvodeći životne namirnice, i bivali sve bogatiji te samo što ne postadoše pravi trgovci. (*ibid.*: 11)

Marsh dakle preživljava zahvaljujući darvinističkoj sposobnosti Brangwena da se prilagode. Anne Fernihough zapaža da je Darwinovo porijeklo vrsta jedna od pozadinskih teorija u *Dugi* (1995: xvii). Primjenom Darwinove teorije iz prirodnih znanosti na društveni kontekst nastao je socijalni ili vulgarni darvinizam koji je, u retrospektivi, pogodovao kolonijalističkim i rasističkim idejama s početka 20. stoljeća. Lawrence, međutim, u *Dugi* darvinizam rabi samo do određene mjere, kada i kako je to za njegove svrhe potrebno. Preživljavanje najprilagođenijih nudi dobrodošlu “znanstvenu” pozadinu za ono što Connell opisuje kao paradoksalno poklapanje “daljnjeg razvoja industrije koja dodatno ograničava farmu” i “još potpunijeg samodefiniranja Marsha i Brangwena” (2011: 82). No Lawrenceu Darwinovo porijeklo vrsta neće biti i dovoljna “pozadinska teorija” i za modernizaciju Brangwena. Za nju im je trebala varijabilnost, koju nisu imali. Alfred Brangwen i njegova žena iz susjednog Heanora bili su, kao i svi Brangweni prije njih, “dva različita stvora [...] izrasli iz istog korijena” (Lawrence 1975b: 12). Botaničkim jezikom kazano, Tomovi roditelji bili su dvije istovrsne gamete koje su mogle dati samo potomke iste ili slične konstitucije. Njihova trojica sinova – Alfred, Tom i Frank – bila su tri različita primjerka iste vrste: tri brata “stupahu jedan uz drugog, a krvna ih veza prisno vezivala” (*ibid.*: 169). Brangwenima je trebala druga *uzgojna linija*, koju će dobiti tek Tomovom ženidbom s poljskom damom Lidijom Lensky. Tomovi i Lidijini sinovi bit će tako prvi Brangweni *križanci* – Tom Ml. koji će od majke naslijediti fizički izgled, a od Brangwena prilagodljivost i Fred koji “bijaše pravi Brangwen, koščat, plavook, pravi Englez” (*ibid.*: 293), ali s “ruskim nosom” i nezgodnim osjećajem prijateljske povezanosti s vlastelinovim sinom “na osnovi jednakosti” (*ibid.*). Evolucija Brangwena hibridizacijom, kao ni u biljnom svijetu, neće ići pravocrtno, pa će tako u dijelu sljedeće generacije doći do *povratnog križanja*: Fred će se oženiti lokalnom curom, a dekadentni Tom Ml. dekadentnom Winifred Inger. Zanimljivo je pritom da Lawrence u *Dugi* provodi svoju hibridizaciju obitelji Brangwen godinu dana prije izlaska knjige botaničara Johanesa Paulusa Lotsyja *Evolucija hibridizacijom* (1916).

Prvenstveno biološka (iako ne i samo biološka) hibridizacija obitelji Brangwen uz pomoć žene iz istočne Europe nije još hibridizacija u smislu pojma hibridnosti kao vrste superiorne kulturne inteligencije utemeljene na prednostima *izmeđuosti* i objahivanja dviju različitih kultura koju danas slavi i privilegira postkolonijalni metanarativ (v. Hoogvelt 1997: 158). *Duga* nije roman koji otvara vrata tzv. trećeg kulturnog prostora. Čak ni Anton Skrabsky, kojega Hae-Ryung Yoon proglašava *kulturnim hibridom* koji nakon hibridizacije u Africi dobiva “dvostruku poziciju, kolonizatora i koloniziranog” (Yoon: 147–148), nije hibrid u smislu Bhabhina postkolonijalnog hibrida, nego žrtva imperijalne homogenizacije i poligon za manifestacije Uršulina latentnog orijentalizma. Pa ipak, to da jednu

englesku obitelj hibridizira Poljakinja i da tom hibridizacijom započne njezin put prema modernizaciji jedinstven je primjer detabuiziranja hibridnosti u engleskoj književnosti u jeku Prvog svjetskog rata, dok je još čvrsto vladalo uvjerenje o nepromjenjivosti i stalnosti svojstava koja definiraju određeni entitet, a hibrid “bio abuzivni naziv za one koji su bili produkt miscegenacije, za križance” (Meredith 1998: 2).

Poput Alvine i Ciccija u *Izgubljenom djevojci* (1920), Kate i Don Cipriana u *Pernatoj zmiji* ili Richarda Lovatta i Harriett u *Klokenu*, Tom i Lidija pripadnici su dviju različitih nacija. No osim u *Dugi* jedino je možda u *Pernatoj zmiji* odnos takvog Lawrenceova para uzdignut do odnosa dviju nacija. Da je Poljska metonimijski nastavak Lidije, jasno je već kada Tom, ugledavši je prvi put pred crkvom nakon mise, pred sobom ne vidi samo *stranu ženu*, nego “stranu ženu sa stranom zemljom oko sebe”.⁸ Stoga, kada Stefania Michelucci zapaža da je Lidija Tomu “nepoznata zemlja” koju će on istraživati “s radoznalošću, ali i s oprezom i poštovanjem” (Michelucci 2002: 70), to nije puka metafora. Odnos Poljaka i Engleza, Poljske i Engleske ima dugu i kompleksnu povijest. Juliette Bretan navodi da se u prvih tridesetak godina 20. stoljeća *poljstvo* neprestano iznova pojavljuje u modernističkoj književnosti na engleskom jeziku (v. Bretan 2021). Poljaci su u Englesku stigli u nekoliko useljeničkih valova. Obitelj Lensky stigla je u prvom valu, nakon neuspjelog poljskog nacionalnog ustanka 1831. godine, kada je Ujedinjeno Kraljevstvo pružilo utočište brojnim poljskim domoljubima. Britanska ih je javnost ispočetka prihvaćala s izvjesnom simpatijom, ali, kako zapaža Liza Schuster, s pristizanjem vijesti iz istočne Europe o nihilističkim i anarhističkim pokušajima atentata i bombama početkom 20. stoljeća “taj je liberalni pristup erodirao” (Schuster 2003, prema Bretan 2021). Edvardijanci i modernisti u Poljacima su odreda vidjeli *orijentalce* (v. Bretan 2021). Poljska, dakako, nije nikada bila dijelom britanskog kolonijalnog carstva. No kada Tomova služavka Tilly na gospodarovo pitanje o zemlji iz koje dolazi Lidija odgovori: “Gospođa Bentley je rekla da je s Pola, a inače je neka Poljakinja il’ tako nešto” (Lawrence 1975b: 33), ona na Poljsku primjenjuje istu imperijalnu logiku podvođenja identiteta inferiornih i marginalnih teritorija Carstva pod jedinstveni, univerzalni okvir kakav se primjenjivao, primjerice, na Afriku. Riječ je o tipičnom imperijalnom načinu tretiranja teritorija na periferiji koji se, isticanjem siromaštva vlastite epistemologije (one *centra*) i govornikovim preuzimanjem uloge *répétéaura*, pretvara u još jednu vrstu u već utemeljenoj obitelji, a pokazivanjem nezainteresiranosti za njegovo poblize ispitivanje negira njegova moguća drugost

---

⁸ To bi bio doslovni prijevod za: “[...] the foreign woman with a foreign land about her” (Lawrence 1994: 33). U Gorjanovu prijevodu “I tu bijaše i ova neznanka na kojoj je sve bilo strano” (1975b: 36), generalno korištenom u ovom radu, ta je ovdje važna nijansa metonimijske bliskosti Lidije i Poljske izgubljena.

koja bi ga učinila vrijednim upoznavanja (Carter 1987: 21). Tako, primjerice, Nat Gould, čije su se knjige uz knjige Zanea Graya prema Somersima u *Klokanu* (Lawrence 1997: 190, 278) najviše posuđivale u knjižnicama Novog Južnog Walesa, na samom početku *Grada i buša* (1896) ističe da njegove crtice o Australiji “ne pretendiraju na povijesnu vrijednost” (1896: v), da bi se ubrzo potom, sjećajući se trenutka svojeg ulaska brodom u luku u Sidneyju, sjetio i svoje prve impresije o njemu – da je “to [...] mjesto [...] bliže pojmu ‘doma’ od bilo čega drugoga što sam dotada na svome putu bio vidio” (*ibid.*: 23–24). U *Mlinu na Flossi* (1860), romanu koji je Lawrence, prema svjedočanstvu Jessie Chambers, intenzivno proučavao na početku svoje spisateljske karijere, George Eliot, koja se radije bavila stvarima s domaće strane plota, obraća se i dijelu svojih čitatelja “koji jedva stižu suzdržati se zbog živice, već odmah jure u tropske krajeve i osjećaju se kod kuće pod palmama i bengalskim smokvama” (Eliot 2009: 289).⁹ Tom Brangwen, međutim, ne osjeća se kod kuće pod palmama i bengalskim smokvama. On ne uzima daleku zemlju Poljsku za unaprijed apsolviranu činjenicu, iako će mu i ona i Lidija do kraja života ostati nesavladiv i neprevodiv strani entitet pred kojim će osjećati siromaštvo vlastite epistemologije. To ne znači da ga njezina drugačijost nije povremeno frustrirala i izazivala mu bijes, kao npr. u epizodi o dolasku pruge u njezino rodno mjesto u Poljskoj. Dok se Midlandska željeznica jednostavno spustila u dolinu podno ilkestonkog brežuljka, čime je “najezdi” došao kraj, iz Lidijine priče on saznaje da je isti događaj u njezinu rodnom mjestu bio prvenstveno prigoda za raskalašenu predstavu u režiji lokalnih veleposjednika koji su unajmili cijeli jedan željeznički vagon i u njemu u mjesto dovezli “puna kola djevojaka, a sve gole golcate” (Lawrence 1975b: 70).

Pred njim su lebdjele slike marvinskog vagona prepuna razgolićenih djevojaka što se vozio niotkud nikamo... Previše je to bilo za njega. [...] I tu je sjedila, kazujući te priče u zrak, a ne njemu, prisvajajući sebi [...] nešto neobično i čudno izvan njegova života, pričajući i brbljajući sve koješta, bez glave i repa, smijući se kad bi se on sablažnjavao ili snebivao, ništa ne osuđujući. (*ibid.*: 71)

No više od činjenice da je to nadilazilo njegovu maštu Toma će pogoditi izostanak njezine osude amoralnosti poljskih zemljaka, zbog čega i njoj prišiva iste te *poljske* osobine: “Znao je da je i ona [kao Poljakinja, op. a.] sva gadna i odvratna” (*ibid.*: 73). G. H. Wellsova usporedba stila Josepha Conrada s orijentalnim filigranskim radom svjedoči o tome da čak ni taj veliki “gost” (kako će ga u nekrologu nazvati Virginia Woolf) nije bio pošteđen percepcije Poljaka kao ljudi s

---

⁹ Lawrence je poznao i Gouldove zapise iz australskog života i *Mlin na Flossi*. Goulda spominje u romanu *Kangaroo* (*Klokan*, 1923), a o njegovu intenzivnom čitanju *Mlina na Flossi* tijekom pisanja *Bijelog pauna* prvo svjedočanstvo donosi Jessie Chambers u svojoj memoarskoj knjizi *D. H. Lawrence: A Personal Record by E.T.* (1936).

Istoka. Englezima je bilo teško razumjeti tu nestvarnu, bizarnu, apstraktnu i objektivno nepostojeću zemlju, podijeljenu između susjednih carstava (v. Bretan 2021). “Sve ono o njoj, Poljska, njezin muž, rat – nije mu ni sada bilo jasno” (Lawrence 1975b: 112), kazat će Lawrence za Toma i nacrtati Lidijinu fizionomiju na način tipičan za tadašnje engleske prikaze Poljaka: crne oči, blijedo lice, tamne obrve, široke, neobično urezane usne. Kao *orijentalka*, Lidija je Toma istovremeno plašila i bila “čudesno biće iz kojega su iskrsavala svakojaka čuda i čarolije” (*ibid.*: 72), slično kao što će za Uršulu Anton Skrabensky, nakon svoje *orijentalizacije* u Africi, biti izvor “bujnoga straha” i “jezovite čudesnosti” (Yoon 2014: 144). Yoon optužuje Uršulu za latentni orijentalizam na temelju tvrdnje da je on za nju nakon toga postao seksualna roba za jednokratnu uporabu. U istom tekstu Yoon navodi dvije funkcije tijela orijentalnog drugog prema Edwardu Saidu – seksualnu i političku. Po svojoj seksualnoj funkciji orijentalni drugi je inferioran, perverznan i bolestan konstrukt koji svojom “egzotičnom, abnormalnom seksualnošću [...] ne interferira s bjelačkim konceptom seksualne moralnosti, već se može glatko pridružiti općoj zapadnoj seksualnoj kulturi [...] bez ikakve grižnje savjesti seksualnog suprega” (Said 1979; cit. prema Yoon 2014: 148). Po svojoj političkoj funkciji tijelo koloniziranoga je “metonimija za kolonizirani svijet [...] ‘nešto poput turneje po domeni političke volje, političkog upravljanja, političkog definiranja’, baš kao i Orijent kojim su zapadnjaci putovali i kojim su dominirali” (*ibid.*: 152). No za razliku od Uršule Tom, unatoč svojim povremenim upadanjima u orijentalizam, ne zadovoljava ni jedan od navedenih Saidovih kriterija za orijentalizam. Njegov odnos prema Lidijinu tijelu u seksualnom je smislu “zov zdrave krvi” (*ibid.*: 72). Kao politička metonimija to je posve drugačija “turneja” po zamišljenoj domeni u kojoj je odnos Engleske i Poljske, Zapada i Istoka, centra i periferije, pomaknut od asimetričnog prema Buberovom “recipročnom ‘jednakom, simetričnom i reverzibilnom’ odnosu ja – ti [...] [koji bi] Lawrence bio našao [...] poželjnim” (Sargent i Watson 2001: 419).

Prije Lidije Tom je bio “bez prave veze” sa stranim zemljama (Lawrence: 1975b: 28). Za Lidiju su Englezi bili narod koji nije imao “nikakvih veza” s njom, “gomila moćnih, hladnih, pomalo neprijateljski raspoloženih ljudi” (*ibid.*: 59). Tom je nakon vjenčanja i dalje ostao ukopan u vlastitu zemlju. Ona se tek trebala ukopati u novu zemlju. Pritom će njezino ukopavanje ostati strogo ograničeno na Marsh i obitelj. “Imala je svoga muža, dva sina i Anu. Oni su omeđivali i označavali njezin horizont” (*ibid.*: 119–120). “Gdjekad je išla u društvo. No uvijek se vraćala kući srdita kao ponižena i uvrijeđena, gotovo prezrena” (Lawrence 1975b: 123). Iako je “po vanjskoj djelatnosti svoga živovanja bila [...] u svemu Engleskinja” (*ibid.*: 59), Lidija se nije asimilirala u novu sredinu. Da se asimilirala, nikad ne bi postala “uzrokom [...] sipkosti domaćeg ognjišta” (*ibid.*: 295) i erozije Marsha te pokretačem središnje teme romana – modernizacije Brangwena. Anina sloboda u preispitivanju institucije viktorijanskog braka i učenja Anglikanske crkve ima dvostruko opravdanje. Kao “svi Brangweni i njihovi nasljednici” (Anu

je Tom odgojio kao vlastitu kćer), ona sebe definira “u potpunoj indiferentnosti prema standardima [...] društvenih konvencija” (Connell 2011: 82), a kao strankinja osjeća pravo na sumnjičavost prema tabuima i dogmama društva u koje je došla. Njezina i Willova kći Uršula već je prava Engleskinja. No kako se to zna dogoditi s kasnijim generacijama, ona u jednom trenutku svojeg odrastanja osjeća potrebu “ojačati svoje oslabljene poljske korijene” (Michelucci 2002: 71). To će je privući Antonu, koji je bio “Poljak kao i njezina baka i u kojemu vidi muškarca koji će je pomiriti s vlastitim dalekim porijeklom i ponovo ustanoviti njezinu vitalnu vezu s dalekom zemljom i tradicijom” (*ibid.*). Govoreći o Uršulinoj i Antonovoj neuspjeloj vezi, F. R. Leavis uvodi pojam *banalnoga*, ustvrđujući da ona u njemu “ne nalazi nepoznato koje bi za nju moglo biti stvarno transcendiranje banalnosti” (Leavis 1994: 137). Antonova banalnost mogla je biti rezultat Uršulina latentnog orijentalizma koji banalizira kolonijalnog drugog i drugačijeg, kako se to trudi pokazati Yoon. No mnogo je uvjerljivije Leavisovo tumačenje koje njezin uzrok pronalazi u Antonovoj identifikaciji s *britanskom nacijom* za koju odlazi u Drugi burski rat, ponesen krilaticom Jeremyja Benthama “najveće dobro najvećega broja” (Lawrence 1975b: 402). Moderna nacija mnogo je inkluzivnija zajednica od one utemeljene na krvi i tlu, no njezina je mana što za pojedinca uvijek ostaje zamišljena apstrakcija. Imperijalna nacija s kojom se identificira Anton još je apstraktnija. To je nacija *na steroidima*, opstanak koje potpuno ovisi o matematiziranju, racionaliziranju i apstrahiranju, gdje je pojedinac, kako uviđa sam Anton nakon povratka iz Burskog rata, “besadržajna brojka [...] puka permutacija znanih količina” (*ibid.*: 562). Antonova banalnost izravno je, dakle, uzrokovana britanskim imperijalizmom koji je, kako kaže Ashis Nandy, stvarao pogrešan osjećaj kulturne homogenosti i blokirao sposobnost društva za promjene (Nandy 1983; prema Elliott 2012: 106).

Od Toma do Uršule ili od krvi i tla do deteritorijalizacije

Dok je teritorijalizacija pojam koji se odnosi na organiziranje društvenih, kulturnih i političkih praksi njihovim fiksiranjem unutar određenog teritorija, deteritorijalizacija obuhvaća brojne procese koji djeluju u obrnutom smjeru i slabe vezu između ljudskih aktivnosti i simboličkih produkcija sa svojom teritorijalnom bazom. Tom je zadnji Brangwen za kojega je Marsh dio vlastitoga bića” (Lawrence 1975b: 41), okolina koja nas okružuje i ulazi u ono što smatramo sobom ili, prema Gastonu Bachelardu, “ne-jastvo koje štiti naše jastvo” (Bachelard 2000: 28). Oniričke slike toga ne-jastva su prema Bachelardu slike kuća, koje uvijek zamišljamo dvojako – kao vertikalno biće i kao koncentrirano biće, kao poziv na našu svijest o uzdizanju i poziv na našu svijest o usredištenju. Industrijalizacija doline Erewasha nije samo smanjila fizički značaj ilkestonkog zvonika, nego je i oslabila metafizičku antropokozmičku vertikalnu Brangwena koji više nisu toliko

intenzivno kao prije osjećali to nešto što stoji nad njima i izvan njihova dosega u daljini. Nije stoga čudno da Tom u noći u kojoj Lidija rađa njihovo prvo dijete, ne mogavši podnijeti izvrnutost kuće “zimskoj noći [] kao da i nema zidova” (Lawrence 1975b: 86), vodeći sa sobom malu Anu utočište traži upravo u *štaglju*, koji je odisao “po toplini iako nije bilo toplo”, dok je “napolju padala kiša” (*ibid.*: 91), a obod svjetlosnog kruga fenjera bacao uokolo sjene poljodjelskih alata, presjekavši uzlet ljestava koje vode u njegovo potkrovlje, i koji je slika mitske prvobitne kolibe, Bachelardove *okrugle kuće* u čijoj se umirujućoj toplini želimo šćućuriti, “pod kružnim svjetlosnim tragom koji baca svjetiljka [...] dok sjeverac navaljuje na kuću” (Bachelard 2000: 51–52).

Epizoda sadrži sva tri elementa obiteljske idile kao pastoralnog podžanra – fizički rad, proizvodnju/konzumaciju hrane i dijete koje tu predstavlja obnovu života ili je povezano s obnovom života kao takvom (v. Bakhtin 1981: 227). No u epizodi u *štaglju* ima i nešto duboko zbunjujuće, Lawrenceovo poigravanje s erotskom maštom čitatelja dok opisuje Toma koji “razvezuje pregačicu djevojčice”, koja “bi mu se bila otela, ali nije mogla” i čije “malo tijelo ostade u njegovu čvrstom zahvatu dok je on petljao oko malih puceta i vrpca” i s nje “skidao haljinicu i rublje”, koja je bila “sva ukočena, nadvladana, povrijeđena”, a on “i dalje izvršavao svoj naum” (Lawrence 1975b: 88–89). Riječ je o nečemu što nadilazi ono što podrazumijeva Bakhtinova funkcija djeteta u obiteljskoj idili kao sublimacija seksualnog čina i začeca (v. Bakhtin 1981: 227), a što se može povezati s Lawrenceovom ambicijom da oslobodi edvardijanski diskurs o seksualnosti “od etikete opscenosti i pornografije” (Lahiri Chaundhury 2010: 5) ali i s njegovom tvrdnjom o nemogućnosti incesta u svijesti koja još nije zatvorena u ono što će Deleuze¹⁰ poslije nazvati *edipovskim uzgajalištem* koje onemogućuje ostvarenje stvarnih impulsa žudnje. Kraj brangvenovske svijesti utemeljene na *krvi i tlu* nastupit će s Tomovim utapanjem u poplavnoj bujici na Marshu obilježenim bujicom frazema iz bogate lokalne riznice agrarnih mudrosti o vodi i kiši koja provaljuje iz njegovih usta. Tomov monolog u kojemu se on obraća konju kao zemljaku, “poslovičan u svojoj tjeskobnosti” (Lawrence 1995b: 227),¹¹ nije samo labuđi pjev

¹⁰ Gilles Deleuze i Félix Guattari u *Antiedipu* (1972) Lawrencea, zbog njegova neslaganja s Freudom, na čak dvadeset mjesta spominju kao svojega preteču, a u dijelu u kojemu govore o represiji i potiskivanju navode njegovu tvrdnju iz teksta “Motiv incesta i idealizam” (1921) da motiv incesta ne postoji sam po sebi, nego je “logični zaključak ljudskog razuma” (Lawrence 1960: 210, cit. prema Deleuze i Guattari 2015: 107–108).

¹¹ Doslovni prijevod za “sententious in his anxiety”, što Gorjan prevodi kao: “U svojoj je tjeskobi mudrovaio” (Lawrence 1975b: 298).

Dio Tomova monologa glasi: “Ej kobil’ce, vitonoga ljepotice moja, ’ko je od nas dvoje Noa? Ma, k’o da su pukli svi vodovodi svijeta. Patke i sve pernato što po vodi živi, ako kiša tako nastavi, ti će uživati [...] Vrag me odnio neće li svak pomislit da smo se naljoskali. Ej, kobilice [...] da l’ kiša čovjeku ul’jeva pamet, il’ mu i ono malo što ima izljujeva? [...] Kiša se izl’jeva na nas samo zato da bi se opet pretvorila u oblak. Tako vele ljudi. Na zemlji ti ima vazda podjednako mnogo vode. Eto, u tome je stvar, sine,

Marsha, nego i snažna gesta jezičnog dosluha u kojemu je Tomova svijest pozornica na kojoj istočnomidlandska agrarna zajednica odgovara na prijetnju temeljnom promjenom svojeg teritorija i očajnički ističe svoj integritet.¹²

Teritorijalnost Brangwena s novom generacijom ulazi u buran proces rekonfiguriranja. Riječ je o generaciji koju predstavljaju Ana i Will Brangwen, crtač uzoraka u ilkestonskoj čipkarskoj industriji, koja više nije vitalno vezana za zemlju, a time ni za određeni geografski prostor koji bi se mogao objektivno locirati. Riječ je ujedno o generaciji koja pripada, kako bi to rekao Deleuze, “kapitalističkoj formaciji” u kojoj “polje društvene produkcije i reprodukcije mora postati neovisno od obiteljske reprodukcije, odnosno od teritorijalne mašine koja razlaže srodničke odnose i veze podrijetla” (Deleuze i Guattari 2015: 166) te u kojoj odnosi u nuklearnoj obitelji postaju presudni za njezinu stabilnost i lokaciju. U Tomovu i Lidijinu braku zemlja je imala funkciju Lymanova i Scottova interakcijskog teritorija za koji je karakteristično to što se razgovor onih koji ga dijele može prekidati, ali samo kako bi se ponovno uspostavio, bez trajnog uklanjanja zajedničke granice ili dezintegracije grupe (v. Lyman i Scott 1967: 240). Kad god bi on osjetio da je “rastavljen od nje” ili kad bi ona njega osjetila kao “zasebnu silu”, povezanost bi njime ponovo ovladala; to “bi ga obuzelo kad bi radio na polju” (Lawrence 1975b: 72). Anin i Willov dom pak otpočetak se konstituira kao sporan teritorij u kojemu Will sve teže nalazi svoje mjesto, pa se tako već u prvim danima života pod zajedničkim krovom začinje debata o mjestu u kući za njegov drvo-djeljski alat:

Ona mu reče: – A ti pazi da mi te stvari ne leže na putu.

– Neka leže! Ostavit ću ih gdje me bude volja – doviknu joj.

– Onda ću ih ja baciti kamo me bude volja! (Lawrence 1975b: 196)

Novu generaciju obilježava i laka zamjenjivost tjelesnog teritorija i domaćeg teritorija. Tom je dobro znao da su tijela teritoriji i da tijela čine teritorij. Will je pak moderni Edip ovisan o kroničnom manjku koji se pita: “A na čemu da stoji ako ne na ženi?” (*ibid.*: 225). Prema Lymanu i Scottu jedna od dviju metoda uspostavljanja domaćih teritorija jest “kolonizacija” koja se provodi na temelju istog onog prava koje kolonijalne sile polažu na formalno slobodne političke teritorije – na osnovi otkrića, redovite upotrebe ili posebnih odnosa (Lyman i Scott 1967: 239). “Edip”, taj simbol kapitalističkog čovjeka, kaže Deleuze, “postoji zahvaljujući kolonizaciji” (Deleuze i Guattari 2015: 167). No Ana odbija da bude koloni-

---

ako si s’vatio što sam ti rek’o [...] danas nema više vode nego je bilo prije tisuću godina [...]. A nema ni manje vode. Vodu ne mo’š potrošiti. Ne, sine. Ona ti samo tako protječe. Kušaj da je potrošiš, al’ ona će ti pokazat šipak” (Lawrence 1975b: 297–298).

¹² Jezični dosluh ili lingvistička koluzija prema Stanfordu M. Lymanu i Marvinu B. Scottu jedan je od načina na koje neka zajednica odgovara na prijetnju stranog monopoliziranja ili preuzimanja svojeg teritorija etiketiranjem uljeza kao ne-člana (v. Lyman i Scott 1967: 245–246).

zirana: “Kakav li to strašni upliv želi da ima na njezino tijelo?”, pita se ona dok “ga je gurala od sebe, gurala što dalje od sebe, silom otkidajući sa svojeg tijela njegove prste koji su se s upornom nesmiljenošću zarivali u njeno meso” (Lawrence 1975b: 223, 226).

Poglavlje “Ana Victrix”, u kojemu ona gola pleše u spavaćoj sobi uživajući u svojem “čudno uzdignutom trbuhu” (*ibid.*: 222), bilježi njezinu prvu pobjedu u borbi protiv Willove kolonizacije. To se poglavlje obično tumači u ključu samo-osvješćivanja ženske moći i Lawrenceove pobune protiv čuvara edvardijanskih tabua. No ples trudne Ane u *spavaćoj sobi* nije samo to, nego je i čin stjecanja slobode nad vlastitim tjelesnim prostorom kakav prakticiraju segmenti društva koji su isključeni iz javnih prostora i za koje je čak i domaći teritorij ranjiv na prisvajanje, te su prisiljeni izrezivati vlastiti prostor slobode iz širih društvenih i kućnih prostora manipulirajući vlastitim tijelom. Ples Anina trudnoćom modificiranog tijela s udovima koji su se “dizali i pružali [...] a trbuh, velik, čudan, strašan, [bio] uzdignut ka Gospodu”, dok se Will “osjećao [...] kako ga živa spaljuju” (*ibid.*) u tom je smislu vrlo sličan plesnim formama koje su u plesnim dvoranama prakticirali američki tinejdžeri šezdesetih godina prošlog stoljeća, koje su uključivale malo ili nimalo tjelesnog kontakta, ali su svejedno sugerirale najintimnije i zabranjene forme erotske interakcije, kako to navode Lyman i Scott u tekstu “Teritorijalnost: zanemarena sociološka dimenzija” (1967: 248) ističući da “aktivnosti koje idu protiv očekivanih normi trebaju sekluziju [...] koja im dopušta nesankcioniranu izvedbu” (*ibid.*: 237): Ana je “morala zanosno plesati izvan njegova dohvata. Jer se on nalazio u kući” (Lawrence 1975b: 221).

Willova žudnja za Anom kao područjem prisnosti i kontrole posljedica je onoga što Deleuze naziva rascjepljivanjem subjektivne biti čovjeka u kapitalizmu “u dvije funkcije – onu apstraktnog rada otuđenog u privatnom vlasništvu koje reproducira sve šire unutarnje granice, i onu apstraktne žudnje otuđene u obitelji koja pomiče sve uže pounutrene granice” (Deleuze i Guattari 2015: 319). Will “nije pridavao nikakve bitne važnosti životu u crtaonici” (Lawrence 1975b: 190), a njegovo prvo iskustvo braka bilo je ono blažene izolacije u kojoj su on i Ana bili “jedini stanovnici na tom vidljivom svijetu, dok je sve ostalo uništio potop” (*ibid.*: 172). Kod Willa, za kojega je obitelj alternativa industrijalizaciji, žudnje otuđene u obitelji koja pomiče sve uže pounutrene granice manifestirat će se nakon Uršulina rođenja kao anarho-primitivistička fantazija o povlačenju u nuklearnu obitelj i povratku na postavke predratarske nomadske zajednice lovaca sakupljača:

Srušite [kaže Will] do temelja svu tu čudovišnu nadogradnju svijeta današnjice, gradove, industrije i civilizacije, ostavite samo голу zemlju s biljkama što na njoj rastu i vode što njome protječu, i on se neće nimalo buniti dokle god ostane ono što jest, dokle god ima Anu i dijete i tu novu čudnovatu sigurnost u svojoj duši. A onda, ako bi bio i gol, našao bi već nekakvu odjeću, našao kakvo sklonište i donosio hranu svojoj ženi. (*ibid.*: 233)

Will će poslije odustati od pokušaja zadobivanja kontrole u vlastitom domu i nakratko se baciti na služenje “ženi i malom matrijarhatu”, što će goditi Ani jer ju je to učinilo “nadmoćnom u njezinu vlastitu svijetu u kojem je s njim živjela” (*ibid.*: 91). No problem je što obitelj, kako kaže Deleuze, “nikad nije mikrokozmos u smislu autonomne figure” (Deleuze i Guattari 2015: 91). Ana se neće njime “javno” ponositi jer “nije bio, štono vele, pravi muškarac” (Lawrence 1975b: 252), pa će Will zaključiti da njezino poštovanje može steći jedino položajem u društvu, za što je u *Dugi* sinonim modernizacija: “Will Brangwen je morao postati moderan čovjek” (*ibid.*: 518). Kao gorljivi pristaša pokreta *Arts and Crafts*, on prihvaća novoustanovljeno mjesto školskog inspektora za kućnu radinost i nastavnika u srednjoj školi, “gdje će se vršiti pokusi s novom metodom odgajanja djece” (*ibid.*: 517). Willova “modernizacija” značit će i preseljenje obitelji u Beldover, u vilu koju je bila dala izgraditi udovica upravitelja rudnika. To će rezultirati novom Willovom utopističkom fantazijom, onom o buržoaskom etabliranju na tragu Saint-Simonove ideje o umjetniku koji maršira na čelu svih ostalih društvenih elita:

Na kraju krajeva, oni će se [...] ubrajati među beldoversku elitu. Bit će predstavnici kulture. A kako osim liječnika, direktora ugljenokopa i apotekara nije bilo nikoga tko bi zapremao kakav viši položaj u društvu, oni će se isticati sa svojom lijepom Madonom od Della Robbie, lijepim reljefima po Donatellu i reprodukcijama Botticellija. Čak će i svojim velikim fotografijama Proljeća, Afrodite i Rođenja Kristova, u blagovaonici, koja je obično i soba za primanja, postići to te će svi u Beldoveru zanimjeti od čuda. (*ibid.*: 518–519)

“Nema krasnije sudbine od one koja je dodijeljena umjetnostima”, kaže Saint-Simon, “one vršenja pozitivne moći nad društvom [...] i odlučnog stupanja na čelu svih intelektualnih sposobnosti u razdoblju njihova najsnažnijeg razvoja! To je dužnost umjetnika, njihova misija. (Saint-Simone 1825; cit. prema Egbert 1970: 121–122)

Savršena kao mjesto Willova bijega od učinaka industrijalizacije, vila u novom dijelu Beldovera ležala je nadomak mirnog sela Willey Green, koje je “zbog svojih čarobnih, neobičnih, starih kuća, raštrkanih po vrtovima, obasjanim suncem, bilo neka vrsta provodišta za rudarski gradić Beldover” (Lawrence 1975b: 517). No zelena predgrađa ugljenoga grada imaju i svoju mračnu stranu. Kao buržujski raj i ostvarenje viktorijanske krilatice *držimo se u našem krugu*, ona su savršeno mjesto za cvjetanje iluzije o mogućnosti povlačenja u individualizam krajnje izoliranog pojedinca (v. Mumford 1968: 179, 554–555), slika moderne gregarnosti gdje je izolacija općedruštveno iskustvo pomaknuto do nultog stupnja odnosa: “Neka sav svijet spuzne dolje, neka se izlije preko ruba zaborava, on će [Will] [...] stajati sam!” (Lawrence 1975b: 234).

Katedrala u Lincolnu koju Will i Anna posjećuju u prvoj godini braka u sklopu Willova plana obilaska svih engleskih gotičkih katedrala posebna je vrsta *doma-*

ćeg teritorija – javni prostor otvoren svakom, u kojemu redovni korisnik ima povlašten status i kojemu pridošlica traži pristup na temelju svojeg ljudskog prava, pa nepoštivanjem osjećaja primjerenosti redovnog korisnika izaziva njegovo neprijateljstvo (v. Lyman i Scott 1967: 244). Will je upravo jedan takav “stalni korisnik” gotičkih katedrala, za kojega su one opredmećenje beskonačnosti i apsoluta, savršena maternica i mjesto bijega od “petljanja svakidašnjosti” (Lawrence 1975b: 190). Ana ga isprva prati ukorak, no ubrzo u mrtvoj materiji prepoznaje vlastiti surogat, a u muževoj ushićenosti stupovima koji se spajaju u zaglavnom kamenju lukova i svodova njegovu žudnju za svijetom bez polova, u kojemu nema mjesta za drugoga. Ani intuicija govori da je taj “konačni splet kamena [...] onkraj kojega nema ništa” (Lawrence 1975b: 246) laž i da izvan “plavog svoda, tamne kupole načičkane nebrotjenim žmirucavim svjetalcima” (*ibid.*: 245) stoji jedan neizmjereno veći svod, pod kojim obitava pluralni i heterogeni svijet za koji je Will, opijen svojom žudnjom za reduktivnim jedinstvom, slijep. Ona čak pronalazi dokaze proboja tog vanjskog života:

Ta lukava lišca zirkala su iz uzburkanog tijela vremena ove katedrale kao da su sve bolje upućena. Znali su vrlo dobro, ti mali vragovi što su se rugali ljudskim iluzijama, da katedrala nije ništa apsolutno [...] “Ma koliko toga natrpali ovdje, ljudi su ipak svu silu toga zaboravili”, podsmjehivahu se ta mala lica. (*ibid.*: 247)

U katedrali se Will do kraja prepušta ascendenciji koja poriče seks i život te ignorira tijelo, a Ana materijalističkoj descendenciji. S izleta supružnici “pođuše kući i oboje bijahu izmijenjeni” (*ibid.*: 249). Willov i Anin posjet katedrali u Lincolnu po tome podsjeća na izlet u Marabarske pećine Adele Quested i dr. Aziza u *Putu u Indiju* (1924) E. M. Forstera, na koji oni polaze u prividnom skladu dviju nacija, ali koje potom u njima pokreću lančane reakcije koje će taj sklad nepopravljivo narušiti. Za Willa katedrale su prije toga bile “svijet usred kaosa: stvarnost, poredak, nešto apsolutno usred besmislenog komešanja” (Lawrence 1975b: 249), privatni sterilni laboratorij, kako Marina von Zuylen naziva monomanije kojima se moderni čovjek bori protiv straha od života (Zuylen 2005). Za njega je, kao i za Manna iz Lawrenceova osvrtu na *Smrt u Veneciji*, život “kaotično kvarenje protiv kojega se može boriti jednim jedinim oružjem – svojim finim smislom za estetiku, svojim osjećajem za ljepotu, za savršenstvo” (Lawrence 2019b: 14); kao ni Mann, ni Will “nije nikad našao drugog oduška osim u umjetnosti” (*ibid.*: 9). Will je u tome moderni čovjek koji “luta maternicom našega doba, tražeći, tražeći, želeći” (Lawrence 1968: 367). No ako je on neka vrsta paranoika koji ustrajava na svojoj liniji bijega iz neugodne stvarnosti, Ana poput rudarskih žena iz eseja “Nottingham i rudarska okolica” (1929a), koje su u svojem najgorem izdanju nezasićene, posesivne i prizemne (*ibid.*: 458), prihvaća ono što će Anne Feringhough nazvati “horizontalnom osi evolucijskog progresu koji se u *Dugi* predstavlja kao galop industrijalizacija” (Feringhough 1975: xxvii) i shizoidnu aksiomatiku tokova žudnje koji pokreću kapitalističku proizvodnu mašinu. Sa svojom intimnom pobu-

nom protiv kodifikacija u ime *privatnoga* Ja – “Sve kao da je bilo tek stvar dužnosti prema društvu, a nikad stvar njezina Ja” (Lawrence 1975b: 188) – “postojeći samo u svojoj ulozi majke” (Connell 2011: 86) i pretvarajući se u trajno središte kovitlaca plodnosti iz kojega, kao na tvorničkoj traci, izlaze “gomile male djece” (*ibid.*: 323), ona i sama postaje neka vrsta kapitalističke osamostaljene mašine proizvodnje, odmetnute od potrošnje.

I Will sa svojim monomanijama i žudnjom za apsolutom i Ana sa svojim podrivanjem mreže koncepata, očekivanja i akcija od kojih je sastavljena teritorijalnost moderni su ljudi. Uršula dolazi na kraju toga procesa kao vizija Lawrenceova *novog čovjeka*. Poput Nietzschea, Lawrence je vjerovao u superiornost vrlo malog broja ljudi. “Malo ljudi uopće ima bitak”, većina ima samo svoj “instrumentalni identitet”, svoje “inferiorno Ja”, svoj “nesigurni ego”, reći će on u “Kruni” (Lawrence 1968: 384), pisanje koje započinje tijekom Prvog svjetskog rata. Uršulino odbacivanje tog instrumentalnog Ja ide polako. Zapčinje u poglavlju “Krug se širi” s odbacivanjem obiteljskih mitema,¹³ nastavlja se u “Prvoj ljubavi” njezinim nepristajanjem da se identificira s britanskom nacijom i državom: “Mrzim kuće koje se ne mogu maknuti s mjesta [...] Mrzim vojnike” (*ibid.*: 380), kaže ona, i ustvrđuje da i kada ne bi bilo nacije, “ja bih ipak ostala ja” (Lawrence 1975b: 379), a kulminira u posljednjem poglavlju naslovljenom “Duga”, u kojemu ona odlazi u šetnju prema mjestu Willey Green. Počinje padati kiša. Trudna Uršula kreće prečicom i ulazi u ograđeno polje na kojemu susreće krdo konja. Kiša pada sve jače, krdo stalno prelazi iz jedne formaciju u drugu, čas se grupira u krug, čas prelazi u galop, a u jednom trenutku kreće prema njoj. U posljednji čas ona se probija kroz živicu i gubi dijete. Pisana kao i epizoda u kojoj se Tom utapa u bujici, tako da svaka fraza uzima zalet u prethodnoj i pretvara tekst u rijeku kontingencija, od prethodne se razlikuje po tome što se element kaosa i težnja teksta za obuhvaćanjem novih i novih činjenica ovaj put ritmički obuzdavaju figurama kontaktnog ponavljanja i ponavljanja na daljinu, geminacijom i anaforum,¹⁴ koje njegovu metonimijsku bujicu stalno bacaju unatrag i tjeraju da zapljuskuje samu sebe, što stvara stalni nanos semantičkog sedimenta koji se sve više uobličava u metaforu porođaja. Nakon toga Uršula zapada u dvotjednu groznicu.

Kada se od nje oporavila, odriče se svakog fiksnog imena i svih triangulacija koje uključuju roditeljsku proizvodnju te ih proglašava nestvarnostima. “Ja nemam svoga određenog mjesta [...] ja ne pripadam ni Beldoveru ni Nottinghamu ni

---

¹³ “No [...] morala [je] napustiti zamršeno satkanu iluziju svoga života: iluziju o ocu čiji je život odiseja u nekom vanjskom svijetu; iluziju o baki [...] seoske djevojke, s vijencima modra cvijeća u kosi, saonice, ciča zima, mladi djed s crnom bradom i brak, i rat, i smrt; zatim nebrojene iluzije o samoj sebi, kako je ona kneginja u Poljskoj, kako je u Engleskoj začarana...” (Lawrence 1975b: 327).

¹⁴ Primjerice, “Znala je da nisu otišli, znala je da je još čekaju [...] bila je svjesna njihovih crvenih nozdruva [...] njihovih sapi, tako zaobljenih i krupnih, i kako oni jezde i jezde da bi slomili pritisak što im steže prsa, jezde zauvijek [...]” (Lawrence 1975b: 453).

Engleskoj [...]; oni svi ne postoje [...] Ja nemam ni oca ni majke ni ljubavnika” (*ibid.*: 605), uzvikuje Uršula, dok se Deleuze pita: “Kako bi onaj koji svjedoči o svojoj samoproizvodnji, mogao biti proizveden od roditelja?” (Deleuze i Guattari 2015: 16). Zanimljivo je da se epizoda s Uršulom i konjima do sada čitala kao njezino rađanje same sebe (v. Nixon 1982: 127) ili – kako kaže Connell – “zamjena modela prokreacijskog slijeda kreativnim novim rađanjem sebe” (2011: 89), ali ne i u ključu Deleuzeove deteritorijalizacije. Naime Uršula, koja na kraju romana doseže ekstremnu granicu vlastitog redukcijaskog procesa, za koju su “majka, otac i Anton, i koledž, svi njeni prijatelji, sve [...] odbačeno poput minule godine”, koja je “slobodna i razgoličena” jezgra iz koje treba izbiti “čista snažna mladica”, više nije organizam u uobičajenom smislu riječi, nego neka vrsta tijela bez organa, uz koje se organi uzalud pripijaju i čije su moguće aktivnosti neograničene, “čista jezgra” (Lawrence 1975b: 605). To je Uršula koja najzad može uskliknuti: “Ja nisam i konačno Ja jesam” (Lawrence 1968: 377–378) i čiji je bitak impersonalna “neljudska”, *deteritorijalizirana* stvar koja se oslobađa potpunim lišavanjem organizacije sličnim onom Schrebera Antonina Artauda koji izjavljuje “Ne vjerujem ni u oca ni u majku”, koji “Nema usta. Nema Jezika. Nema zuba [...]” i čija je druga strana Nietzscheov subjekt za kojega su “*sva imena povijesti [...] ja*” i koji ustvrđuje “[...] ja nisam Nijemac. Ja sam Poljak” (Deleuze i Guattari 2015: 10, 16, 22, 80).

Iako *Duga* ne daje odgovor na pitanje kakva će biti Uršulina reteritorijalizacija, o tome nam mnogo mogu reći Lawrenceove junakinje i junaci koji će krenuti putem ekspatrijacije, transnacionalizma i kulturnog liberalizma, poput Alvine Houghton iz *Izgubljene djevojke* (1920) koja prolazi kroz niz stanja, identificirajući se s njihovim imenima, i čija metafizička, simbolička, privatna i djelomična teritorijalnost, oslobođena od povijesti, “obnavlja mala zemljišta [...] u kretanju deteritorijalizacije” (Deleuze i Guattari 2015: 299). *Duga* završava kao paradoksalna ultimativna pastorala, s novogradnjama bezobličnih uglova, ravnih linija i oštih bridova koji “nadiru iz Beldovara prema novim kućama iz Lethleya, a kuće iz Lethleya nadiru kako bi se pomiješale s kućama iz Hainora”, dok se na sljemenu brežuljka “stari crkveni zvonik [...] uzdiže u rugobnoj zastarjelosti” (Lawrence 1975b: 608) kao slikom neprirodnih i otuđenih konjunkcija kapitalizma koji se poput tepiha strašne trulosti širi preko zemljina lica. Nad tim prizorom, s podnožjima u novim izvitoperenim kućama, pojavljuje duga kao nada u novu arhitekturu života i izraz optimizma u vječnu vitalnost zemlje. “I duga je stajala na zemlji” (*ibid.*). Pod dugom stoji Uršula i najavljuje novog čovjeka, *postmodernog* pojedinca koji je odbacio jaku državu i kolektivno društvo i koji je na vlastitome tijelu bez organa ostvario konačnu razgradnju socijusa. No Lawrence je umro prerano da bi shvatio vlastitu zabludu o postmodernom zapadnom pojedincu koji treba svijet, koji treba izići iz vlastite kuće. Svako putovanje, kaže Deleuze, znači “granicu koju treba premašiti, među koju treba prijeći [...] nekdirani prostor u koji treba prodrijeti” (Deleuze i Guattari 2015: 211). U tom smislu, svako je putovanje shi-

zofrenično, a shizofreničnost je način na koji funkcionira kapitalizam (v. *ibid.*). Ili kako kaže Stuart Jeffries, s postmodernizmom dolazi “neoliberalizam, koji je nova forma kapitalizma i u velikoj mjeri svijet u kojem danas živimo” (Jeffries 2020).

LITERATURA

- Arnold, A. 1961. D. H. Lawrence and Thomas Mann. *Comparative Literature* 13, 1: 33–38.
- Aurora, S. 2014. Territory and Subjectivity: The Philosophical Nomadism of Deleuze and Canetti. *Minerva – An Open Access Journal of Philosophy* 18: 1–26. <http://www.minerva.mic.ul.ie/Vol18/Territory.pdf>. Pristupljeno 24. listopada 2024.
- Bachelard, Gaston. 2000. *Poetika prostora*. Zagreb: Ceres.
- Bakhtin, M. M. 1981. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin – London: University of Texas Press.
- Blaut, J. M. 1993. *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*. New York – London: The Guilford Press.
- Bretan, J. 2021. *A Brief History of Polishness in Modernist English Literature*. <https://culture.pl/en/article/a-brief-history-of-polishness-in-modernist-english-literature>. Pristupljeno 26. studenog 2024.
- <https://culture.pl/en/article/a-brief-history-of-polishness-in-modernist-english-literature>
- Carter, P. 2010. *The Road to Botany Bay: An Exploration of Landscape and History*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.
- Connell, C. 2011. Inheritance from the Earth and Generational Passages in D. H. Lawrence's “The Rainbow”. *The Lawrence Review* 36, 1: 72–91.
- Connor, W. 1994. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Deleuze, G. i F. Guattari. 2015. *Antiedip*. Prev. M. Gregorić. Zagreb: Sandorf – Mizantrop.
- Egbert, D. D. 1970. *Social Radicalism and the Arts: Western Europe*. New York: Alfred A. Knopf.
- Eldridge, J. i L. Eldridge. 1994. *Raymond Williams: Making Connections*. London: Routledge.
- Eliot, G. 1997. *Felix Holt, the Radical*. Ware, Herfordshire: Wordsworth Editions Ltd.
- Eliot, G. 2009. *Mlin na Flossi*. Prev. M. Lice. Zagreb: Nova knjiga Rast.
- Elliott, A. 2012. *Uvod u psihoanalitičku teoriju*. Prev. I. Matijašević. Zagreb: AGM.
- Evernden, N. 1996. Beyond Ecology: Self, Place, and the Pathetic Fallacy. U: *The Ecocriticism Reader*: 92–104. Ur. C. Glotfelty i H. Fromm. Athens – London: The University of Georgia Press.
- Fernihough, A. 1994. Introduction. U: *The Rainbow*: xiii–xxxiv. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Goettlich, K. 2021. The Colonial Origins of Modern Territoriality: Property Surveying in the Thirteen Colonies. *American Political Science Review*. <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/colonial-origins-of-modern-territoriality-property-surveying-in-the-thirteen-colonies/E85D6E466E2FDFDAC3A3E6105642268B>. Pristupljeno 7. veljače 2022.
- Ghosh, A. 2017. The Horror of Contact: Understanding Cholera in Mann's “Death in Venice”. *Journal of Global Cultural Studies* 12. <https://doi.org/10.4000/transtexts.779>. Pristupljeno 7. lipnja 2024.

- Gould, N. 1974. *Town and Bush: Stray Notes on Australia*. Harmondsworth, Middlesex – Ringwood, Victoria: Penguin Books Ltd.
- Gurung, G. M. 2020. Performing Gender: Female Masculinity in D. L. Lawrence's "The Rainbow". *Molung Educational Frontier* 10: 27–39.
- Haggard, H. R. 1982. *Ona*. Prev. A. Jurčić. Zagreb: Znanje.
- Hoogvelt, M. A. 1997. *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- Hudson, W. H. 2005. *Idle Days in Patagonia*. Stroud: Nonsuch Publishing Limited.
- Jeffries, Stuart. 2022. How capitalism ensnared some of its radical critics. *Vox*, Gray Area Podcast. Sean Illing (vod.). <https://www.vox.com/23296772/vox-conversations-post-modernism-neoliberalism-stuart-jeffries>. Pristupljeno 25. travnja 2025.
- Kerouac, J. 2008. *Na cesti*. Prev. L. Furlan Zaborac. Koprivnica: Šareni dućan.
- Lahiri Choudhury, S. 2010. The Hand of the Law: Lawrence and Censorship. *Etudes Lawrenciennes*: 27–41. <https://doi.org/10.4000/lawrence.141>. Pristupljeno 7. lipnja 2024.
- Lawrence, D. H. 1968. The Crown. U: *Phoenix II. Uncollected, Unpublished and Other Prose Works by D. H. Lawrence*: 364–415. Ur. W. Roberts i H. T. Moore. New York: Viking Press.
- Lawrence, D. H. 1975a. *Bijeli paun*. Prev. M. Car. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Lawrence, D. H. 1975b. *Duga*. Prev. Z. Gorjan. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Lawrence, D. H. 1975c. *Sinovi i ljubavnici*. Prev. T. Blažeković. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Lawrence, D. H. 1977. The Incest Motif and Idealism. U: *Fantasia of the Unconscious and Psychoanalysis and the Unconscious*. London – New York – Ringwood, Victoria – Toronto: Penguin Books Ltd.
- Lawrence, D. H. 1994. *The Rainbow*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Lawrence, D. H. 1997. *Kangaroo*. London – New York – Victoria – Toronto – Wairau: Penguin Books.
- Lawrence, D. H. 2019a. Nottingham and the Mining Countryside. U: *Life with a Capital L: D. H. Lawrence*: 451–460. Ur. G. Dyer. London: Penguin Random House UK.
- Lawrence, D. H. 2019b. Review of "Death in Venice" by Thomas Mann. U: *Life with a Capital L: D. H. Lawrence*: 8–14. Ur. G. Dyer. London: Penguin Random House UK.
- Leavis, F. R. 1994. *D. H. Lawrence: Novelist*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Lizotte, C. 2020. The mainstreaming of "vulgar territory" and popular visions of hyper-bordered and feminized territory. *Geography Compass* 14. <https://helda.helsinki.fi>. Pristupljeno 4. lipnja 2024.
- Lyman, S. M. i M. B. Scott. 1967. Territoriality: A Neglected Sociological Dimension. *Social Problems* 15, 2: 236–249.
- Mann, T. 2004. *Smrt u Veneciji*. Prev. Z. Crnković. Zagreb: Globus Media.
- Massey, D. 2005. *For Space*. London – New Delhi: Thousand Oakes – Sage Publications Ltd.
- Meredith, P. 1998. *Hybridity in the Third Space. Rethinking Bi-cultural Politics in Aotearoa/New Zealand*. Rad izložen na konferenciji Onu Rangahau Maori Research and Development na Sveučilištu Massey, Auckland, 7–9. srpnja 1998. https://www.academia.edu/37073394/Hybridity_in_the_Third_Space_Rethinking_Bi_cultural_Politics_in_Aotearoa_New_Zealand. Pristupljeno 26. studenog 2024.
- Michelucci, S. 2002. *Space and Place in the Works of D. H. Lawrence*. Prev. J. Franks. Jefferson, New Carolina – London: McFarland & Company Inc., Publishers.
- Mukherjee, P. 2014. Cholera, Kipling and Tropical India. U: *The Oxford Handbook of Ecocriticism*. Ur. G. Garrard. Oxford: Oxford University Press.

- Nandy, A. 1983. *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self Under Colonialism*. Delhi: Oxford University Press.
- Nixon, C. 1982. To Procreate Oneself: Ursula's Horses in the Rainbow. *English Literary History* 49, 1: 123–142.
- Oakes, T. 1997. Place and the Paradox of Modernity. *Annals of the Association of American Geographers* 87, 3: 509–531.
- Poller, J. 2018. D. H. Lawrence, Fascism and the Logic of Contamination. *D. H. Lawrence Review* 43, 1–2: 25–43.
- Rütten, T. 2009. Cholera in Thomas Mann's *Death in Venice*. *Gesnerus* 66, 2: 256–287.
- Sack, R. D. 1983. Human Territoriality: A Theory. *Annals of the Association of American Geographers* 73, 1: 55–74.
- Said, E. 1979. *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Saint-Simone, H. 1825. *Opinions littéraires, philosophiques et industrielles*. Paris: Edité par Bossange.
- Sargent, E. i G. Watson. 2001. D. H. Lawrence and the Dialogical Principle: “The Strange Reality of Otherness”. *College English* 63, 4: 409–436.
- Shuster, L. 2003. *The Use and Abuse of Political Asylum in Britain and Germany*. Abingdon, Oxfordshire: Routledge.
- Smith, J. 2002. “Völkisch” Organicism and the Use of Primitivism in Lawrence's “The Plumed Serpent”. *D. H. Lawrence Review* 30, 3: 7–24.
- Yoon, H. R. 2014. A Postcolonial Reading of D. H. Lawrence's “The Rainbow”: The Heroine Ursula Brangwen as a Latent Orientalist. *The New Studies of English Language & Literature* 59: 143–156.
- Williams, R. 1973. *The Country and the City*. Oxford: Oxford University Press.
- Zangenehpour, F. 2020. Sexual Politics Revised: A Feminist Re-Reading of D. H. Lawrence's “The Rainbow” and “Women in Love”. *Nordic Journal of English Studies* 19, 5: 181–201.
- Zuyle, M. 2005. *Monomania: The Flight from Everyday Life in Literature and Art*. New York: Cornell University Press.

SUMMARY

TERRITORIAL DIMENSION OF D. H. LAWRENCE'S *THE RAINBOW*: FROM BLOOD AND SOIL TO DETERRITORIALIZATION

D. H. Lawrence's novel *The Rainbow* is a family saga about the progress of the Brangwen family from a closely-knit family of farmers to fully fledged individuals, with a visionary, almost postmodern conclusion. It is also probably the most *territorial* of all Lawrence's novels. The strong presence of the *blood and soil* bond that can be found at its opening, and the *sanitary cordon* that has been thrown around such texts after the Second World War, are the most likely reasons why Lawrence's interesting dynamic treatment of *territory* and *territoriality* in this novel has not been recognized so far. Yet, in *The Rainbow* the idea of territoriality

Znanstvene rasprave

implies much more than the *blood and soil* from its beginning, including a revolutionary new attitude to strangers and the territories on the 'periphery' that challenged the ruling imperialism of the day, the transformation of the territory from soil to 'home space', the migration of the concept of colonization from its original geopolitical context to the domestic and body contexts in the family's second generation, and the presentation of the third generation's refusal of identification with a territory in the way that calls to mind Deleuze's concept of deterritorialization.

Keywords: D. H. Lawrence, *The Rainbow*, territoriality, imperialism, deterritorialization